

Δημήτρης Ν. Μαρωνίτης (Θεσσαλονίκη)

**ΣΗΜΑΤΑ ΕΝΔΟΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ
ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ***

I

Προηγούνται κάποιες διασαφήσεις, οι οποίες αφορούν στην ορολογία και στη μέθοδο της προκειμένης συνοπτικής εισήγησης.

1. Ενδοποιητική ονομάζεται το σύνολο των ποιητολογικών σημάτων (μακροσκοπικών ή μικροσκοπικών, αμέσων ή εμμέσων, κυριολεκτικών ή μεταφορικών, ρητών ή λανθανόντων), τα οποία περιέχονται μέσα στο ίδιο το ποιητικό έργο. Από την άποψη αυτή, επομένως, ο προτεινόμενος όρος νοείται λίγο πολύ ως αντίθετος της καθιερωμένης ήδη Ποιητικής, όπως την όρισαν οι Έλληνες και αργότερα οι Ρωμαίοι, για να περάσει στα νεότερα και νεοτερικά μας χρόνια, καταλήγοντας στην, μάλλον πληθωρική πλέον, θεωρία περί ποιήσεως και, γενικότερα, περί λογοτεχνίας.

Ζητούμενο δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση είναι τα ίδια τα έργα της ποίησης, απλούστερα τα ποιήματα, τα οποία στο εσωτερικό τους σηματοδοτούν το ποιητολογικό πρόγραμμα που τους αρμόζει, κυρίως πρόγραμμα εφαρμογής, από το οποίο όμως δεν λείπουν και στοιχεία, εμπειρικής τουλάχιστον, θεωρίας.

Θυμίζω ότι τα ομηρικά και ησιόδεια έπη, καταγωγικά της αρχαιοελληνικής αλλά και της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, περιέχουν χαρακτηριστικά σήματα Ενδοποιητικής. Έτσι λ.χ. στα έπη της αρχαϊκής ποίησης τίθεται το ζήτημα της ποιητικής έμπνευσης, η οποία ανάγεται προφανώς στις Μούσες, η αναγωγή όμως αυτή δεν μηδενίζει το αυτοδίδακτο του ποιητή και την διακρινόμενη αφηγηματική του τέχνη. Στα ίδια εξάλλου αρχαϊκά έπη η ποίηση ορίζεται ως θεμιτή ταλάντευση ανάμεσα στην αλήθεια και στο αληθοφανές ψέμα. Ακόμη: στον όρο τη μνήμης και της Μνημοσύνης ως βασικού ερείσματος της επικής αφήγησης προστίθεται ο παραπληρωμα-

* The paper of the conference.

τικός όρος της λήθης και της λησμοσύνης. Επιπλέον: εξαιρείται ως κύριος στόχος του ποιήματος η τέρψη, ενώ η διδαχή συνήθως τεκμαίρεται έμμεσα. Συγχρόνως προσδιορίζονται οι σύμφορες και οι ασύμφορες συνθήκες της επικής αφήγησης -συνθήκες χώρου, χρόνου και ακροατηρίου. Τέλος, το ίδιο το είδωλο του ποιητή ερμηνεύεται ως εύνοια των θεών, αλλά και ως στέρηση, συνήθως της όρασης του αοιδού .

Αυτά και άλλα ενδοποιητικά σήματα επιτρέπουν, αν δεν επιβάλλουν, να δεχτούμε ότι, καθώς προάγεται και εξελίσσεται η αρχαϊκή επική ποίηση, συμπαράγει το δικό της ποιητολογικό πρόγραμμα, μέσα στο οποίο σαφώς διακρίνονται ιδιαιτερότητες ανάμεσα στο ένα και στο άλλο έπος, στον ένα και στον άλλον ποιητή. Δυστυχώς ο χρόνος δεν με παίρνει να συμπληρώσω και να τεκμηριώσω επαρκέστερα την πρώτη αυτή ενδοποιητική εφαρμογή και θεωρία στα ευρωπαϊκά γράμματα, που κληροδοτήθηκε από την ελληνορωμαϊκή παράδοση στα νεότερα και νεότερικά χρόνια.

Παράλληλα, βεβαίως, αναπτύσσεται στον αρχαίο κόσμο και η εξωτερική Ποιητική, εισηγητές της οποίας διαδοχικώς είναι οι φιλόσοφοι, οι ρήτορες και, στα αλεξανδρινά χρόνια, οι Γραμματικοί. Οι σχέσεις πάντως Ποιητικής και Ενδοποιητικής στην αρχαιότητα δεν υπήρξαν ιδιαιτέρως ομαλές, παρά τις ιδιοφυείς συμφιλιωτικές προτάσεις του Αριστοτέλη, με τις οποίες αντιμετωπίστηκαν οι ειρωνικές αντιρρήσεις του Πλάτωνα για την παιδαγωγική και την πολιτική ωφέλεια της ποίησης.

2. Για να περάσω ραγδαία στο συγκεκριμένο ζητούμενο της εισήγησής μου, η οποία αφορά στην Ενδοποιητική του Σεφέρη, μέσα στο γραμματολογικό της πάντοτε πλαίσιο, προτείνω κάποιες διακρίσεις, οι οποίες θέτουν και ποιητολογικά ερωτήματα, κάποτε μάλιστα ως κρίσιμα προβλήματα.

(α) Καταρχήν ενδιαφέρουν οι απαραίτητες ταξινομήσεις των ενδοποιητικών σημάτων διαβαθμισμένες από σημαίνουσες λέξεις σε σημαίνουσες φράσεις και περιόδους, κάποτε και σε ολόκληρα ποιήματα. Δεν πρέπει επίσης να παραγνωριστούν οι ποιητολογικοί τίτλοι ορισμένων ποιημάτων, και βεβαίως οι ενδεχόμενες ποιητολογικές επιγραφές των ποιητικών συλλογών.

(β) Θα πρέπει, επίσης, να εντοπιστεί η ποσοτική διαφορά ενδοποιητικών σημάτων από ποιητή σε ποιητή, από ποιητική περίοδο σε ποιητική περίοδο, από ποιητική σχολή σε ποιητική σχολή.

(γ) Καθοριστική, εξάλλου, σημασία έχει και η αξιολογική τιμή των ενδοποιητικών σημάτων, τα οποία θεωρητικώς και πρακτικώς, μπορούν να μοιραστούν: σε θετικά (όσα δηλαδή καταφάσκουν την αξία της ποίησης, του ποιήματος και του ποιητή -π.χ. *δώρο ασημένιο ποίημα* του Οδυσσέα Ελύτη) σε αρνητικά (εκείνα δηλαδή που αμφισβητούν, λιγότερο ή περισσότερο, την αξία της ποίησης, του ποιήματος και του ποιητή -π.χ. *ο ποιητής ένα κενό του*

Γιώργου Σεφέρη) τέλος σε αμφίβολα (όταν και όπου η αξία της ποίησης, του ποιήματος και του ποιητή προβάλλεται συγχρόνως ως θετική και αρνητική, επομένως αμφιβάλλεται -π.χ. ο διάσημος στίχος του Καρυωτάκη *η ποίησις είναι το καταφύγιο που φθονούμε*).

(δ) Τέλος, ιδιαίτερο βάρος αποκτά η δηλωμένη αυταρέσκεια ή απαρέσκεια του ποιητή, όταν και όπου στα ποιήματα ταυτίζονται η ποίηση με το ποιητικό υποκείμενο και το ποιητικό του προϊόν. Στο κεφάλαιο αυτό νομιμοποιείται η διάκριση δύο τουλάχιστον επιλογών: εκείνη όπου οι όροι "ποίηση" και "ποιητής" συστήνουν ένα είδος ισότητας και η άλλη, όπου ο όρος "ποίηση" νοείται με πολύ μεγαλύτερο εύρος και βάθος, ανθρωπολογικό και εκφραστικό, σε σχέση με τον όρο "ποιητής", που θεωρείται αγωγός της ποίησης προς το μέρος του αναγνώστη, προϋποθέτοντας τη συνεργατική συμμετοχή του.

Τόσα αρκούν, αν δεν περρισεύουν, για να περιγραφεί εφεξής και να εκτιμηθεί, δειγματοληπτικώς κατ' ανάγκην, η Ενδοποιητική του Γιώργου Σεφέρη.

II

Η ποσοτική και ποιοτική σύγκριση της Ενδοποιητικής του Σεφέρη με άλλους ποιητές, δικούς μας και ξένους, αποτελεί ζητούμενο διεξοδικής έρευνας, την οποία βέβαια δεν υπόσχεται η εισήγησή μου. Για να μείνω πάντως στα δικά μας ποιητικά γράμματα, προτείνω προσεχτική μέτρηση και αξιολόγηση της σεφερικής Ενδοποιητικής σε σύγκριση: πρώτα με τον Παλαμά, τον Σικελιανό και τον Καβάφη· ύστερα με τους μεσοπολεμικούς ποιητές, ειδικότερα τον Καρυωτάκη· μετά με τους επιφανέστερους συνοδοιπόρους της γενιάς του 30 (Ελύτη, Εμπειρίκο, Εγγονόπουλο, Ρίτσο·) τέλος, με τους μεταπολεμικούς ποιητές (πρώτης, δεύτερης, τρίτης γενιάς, εκτός αν υπάρχει και τέταρτη). Προφανώς η συγκριτική αυτή προτεινόμενη μελέτη είναι έργο παράλληλων και συμπληρωματικών διατριβών, οι οποίες μακάρι να εκπονηθούν με φρόνηση και φαντασία, για να μην καταλήξουν να γίνουν τηλεφωνικός κατάλογος.

Μια πρόχειρη ωστόσο περιδιάβαση στον αχανή αυτόν χώρο, δίνει ένα πρώτο, υποθετικό έστω, εύρημα: τουλάχιστον σε σύγκριση προς τους συγχρόνους του και τους επιγόνους του, η Ενδοποιητική του Σεφέρη ελέγχεται ποσοτικά άκρως οικονομική και ποιοτικά σύνθετη έως αμφίβολη. Ή για να το πω αλλιώς: όπως δείχνουν και οι συνημμένοι πίνακες, οι οποίοι υποστηρίζουν την προκείμενη εισήγηση, ο Σεφέρης σαφώς δεν ανήκει στην κατηγορία εκείνων των ποιητών, που τους διακρίνει ένα είδος ποιητικής αυταρέσκειας, όπως μάλλον συμβαίνει με κάποιους ποιητές της γενιάς του, αλλά και μεταγενέστερους.

Μίλησα για ενδεικτικούς πίνακες της σφαιρικής Ενδοποιητικής, συνταγμένους τόσο ως στατιστικό σύνολο όσο και ως υποσύνολα για κάθε συλλογή. Τα λήμματα στη συγκεκριμένη περίπτωση περιστρέφονται γύρω από σημαίνουσες λέξεις στο εσωτερικό ή στους τίτλους των σφαιρικών ποιημάτων. Σύμφωνα λοιπόν με τον απολογιστικό πίνακα, η λέξη "ποίηση" δεν απαντά καθόλου το "ποίημα" εμφανίζεται εξιφορές από τα Τετράδια γυμνασμάτων έως τα *Τρία κρυφά ποιήματα* ο "ποιητής" επτά φορές, αρχής γενομένης από το *Μυθιστόρημα* ο "ποιητάρης" μία μόνο φορά το δίδυμο "λόγος-λόγια" δεκαεννέα φορές η "γραφή" δύο, ο "στίχος" δύο, η "λέξη", τέσσερις, η "τέχνη" δύο, τα "αναγλυφα" μία, το "άσπρο χαρτί", μία.

Δυστυχώς ο χρόνος δεν με παίρνει να σχολιάσω, βάσει αυτών των λημμάτων, τόσο από ποσοτική όσο και από ποιοτική άποψη, τη σφαιρική Ενδοποιητική. Αντ' αυτού προέκρινα κάποιους μακροσκοπικούς ενδοποιητικούς δείχτες, οι οποίοι, κατά τη γνώμη μου, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον πρόκειται για τους τίτλους των σφαιρικών συλλογών. Τους θυμίζω κατά σειρά δημοσίευσης: *Στροφή*, *Στέρνα*, *Μυθιστόρημα*, *Γυμνοπαιδία*, *Τετράδιο γυμνασμάτων*, *A'*, *Ημερολόγιο καταστρώματος A'*, *Ημερολόγιο καταστρώματος B'*, *Κίχλη*, *Ημερολόγιο καταστρώματος Γ'*, *Τρία κρυφά ποιήματα*, *Τετράδιο γυμνασμάτων B'*.

Θυμίζω ότι οι τίτλοι ποιητικών συλλογών ως δείχτες Ενδοποιητικής, δεν έχουν, όσο βλέπω, μελετηθεί συστηματικά στα γράμματά μας. Επομένως, και εδώ οι προσεχτικές συγκρίσεις είναι εκ των πραγμάτων ακατόρθωτες. Παρά ταύτα, επιφανειακά έστω και ξώπετσα, θα μπορούσαμε να μοιράσουμε τους τίτλους αυτούς σε μεταφορικούς και κυριολεκτικούς, σε συμβολικούς και τεχνοτροπικούς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ενδιαφέρουν οι τεχνοτροπικοί τίτλοι, όπως λ.χ. είναι οι *Ύαμβοι και ανάπαιστοι* του Παλαμά, ή τα *Ελεγεία και Σάτιρες* του Καρυωτάκη. Με το μέτρο πάντως αυτό οι περισσότεροι τίτλοι συλλογών του Σεφέρη ελέγχονται τεχνοτροπικοί. Στην πραγματικότητα εξαιρούνται μόνον η *Στέρνα* (συμβολικός τίτλος) και η *Κίχλη* (πραγματολογικός τίτλος). Οι υπόλοιποι, έμμεσα ή άμεσα, παραπέμπουν στην τέχνη της ποίησης και τα εργαλεία της, της λογοτεχνίας γενικότερα, αλλά και σε άλλες ομόλογες τέχνες. Συγκεκριμένα:

Η αμφίσημη ούτως ή άλλως *Στροφή* υπαινίσσεται, ειρωνικά έστω, τη στιχουργική τεχνική της παραδοσιακής ποίησης. Το *Μυθιστόρημα*, αν αγνοηθεί προσώρας το σχετικό αυτοσχόλιο του Σεφέρη, μας μεταφέρει σε άλλο γραμματειακό είδος ή γένος. Η *Γυμνοπαιδία* αφορμάται από τους γυμνικούς αγώνες και χορούς προεφήβων και εφήβων στην ελληνική αρχαιότητα, αποτυπωμένους εξάισια από τις πατούσες παιδιών στη Σαντορίνη. Τα *Τετράδια γυμνασμάτων* υπονοούν ότι εδώ έχουμε να κάνουμε περισσότερο με ποιητικές ασκήσεις και λιγότερο με συντελεσμένα ποιήματα. Τέλος, τα τρία *Ημερολόγια καταστρώματος* υπόσχονται ημερολογιακού τύπου αισθήσεις, που τις προκαλεί η θέα του κόσμου από το κατάστρωμα ενός πλοίου. Μόνον, όπως είπα, τα *Τρία*

κρυφά ποιήματα, κυριολεκτούν ως προς το κέντρο της ποιητικής τέχνης, υπό τον όρο όμως ότι και εδώ το ποίημα βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, κατά κάποιον τρόπο, αινιγματικό ή και αόρατο, ενώ στα αφτιά μας φτάνει μόνον ο απόηχός του.

Ο πρόχειρος αυτός έλεγχος και σχολιασμός για τους τεχνοτροπικούς τίτλους των σεφερικών συλλογών επιτρέπει κάποιους είδους πρώτα πορίσματα: ο Σεφέρης φαίνεται να προκρίνει τους φυγόκεντρους από τους κεντρομόλους τίτλους. Ορίζει, δηλαδή, την ποιητική του τέχνη με ονόματα και όρους άλλων γραμματειακών ειδών, ή και παράλληλων συγγενικών τεχνών. Τούτο επιβεβαιώνει όσα λέγονται για το ποίημα στη "Μνήμη Β".

Αντιγράφων:

Είναι παντού το ποίημα

σαν τα φτερά του αγέρα μες στον αγέρα

που άγγιζαν τα φτερά του γλάρου μια στιγμή.

Ίδιο και διάφορο από τη ζωή μας, πώς αλλάζει

το πρόσωπο κι ωστόσο μένει το ίδιο

γυναίκας που γυμνώθηκε.

Επομένως για τον Σεφέρη το ποίημα (συνεκδοχικά και η ποίηση) κυκλοφορεί εκεί που δεν το φαντάζεται ο ποιητής και δεν το περιμένει ο αναγνώστης: στη φύση, στην ανθρώπινη ζωή, συλλογική και προσωπική, συνεχώς μεταμορφούμενο ως ένα είδος ανθρωπολογικού και κοσμολογικού σπέρματος. Ακόμη σαφέστερα: το ποίημα (και η ποίηση) δεν ορίζονται ως ιδιοκτησία και περιουσία του περιστατικού κάθε φορά ποιητή το ποίημα περιέχει τον ποιητή και τον χρησιμοποιεί, ή τον εφευρίσκει, ως διαμεσολαβητικό ασκητή του. Πρόκειται, κατά κάποιον τρόπο, για θεωρία ποιητικής κοινοπραξίας, σύμφωνα με την οποία το ποίημα ανήκει σε μια ευρύτερη ποιητική κοινότητα, για την οποία και προορίζεται. Καθώς το λέει επιγραμματικά και ο διασημότερος στίχος από τα *Τρία κρυφά ποιήματα* ("επί σκηνης ΣΤ"): *είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας*.

Παίρνω αφορμή από την τελευταία λέξη της ταπεινής ποιητολογικής ομολογίας, για να κλείσω απότομα τη σύντομη εισήγησή μου, αφήνοντας τα ρέστα για την αμοιβαία συζήτηση. Στους πίνακες λημμάτων της σεφερικής Ενδοποιητικής υπερέχει σαφώς το δίδυμο "λόγος-λόγια", συνταγμένο συχνά με το ρήμα "μιλώ". Η πρόκριση αυτής της λέξης, σε σύγκριση μάλιστα προς την παντελή απουσία της λέξης "ποίηση" δηλώνει, πιστεύω, ότι: για τον Σεφέρη ο πυρήνας του ποιήματος ανιχνεύεται στον συλλογικό ανθρώπινο λόγο, ασχέτως πολλές φορές με τη μορφή που παίρνει ο λόγος αυτός, όταν μιλιέται ή γράφεται. Με άλλα λόγια: το ποίημα στηρίζεται κατά βάση στη φυσική λαλιά μας, φτάνει να είναι όντως φυσική και κυρίως απλή. Γιατί, για τον Σεφέρη, "ο κόσμος είναι απλός" και η μεγαλύτερη έγνοια του ήταν να μπορέσει κάποτε "να μιλήσει απλά".